

14 Mart 2022 Pazartesi

Geçen hafta için özür dilemeliyim. Yazıyı bilgisayar yuttu. Teknik çaba sonuçsuz kaldı. Arayan dostlarıma teşekkür ediyorum.

Yazıya hazırlanırken telefon gelmişti. Gazetecilerin, eski deyişle "şeyhi" Altan Öymen'den. Merkez bankacılığı üzerine yazmamı istiyordu. Bu alanda yetkin yazıları Öztin Akgüç yazıyor. Ancak, "seyh" in istediği yazı galiba farklıydı. Tarihçesini atlamadan, işin içinde ne gibi işler olduğunu merak ediyordum. Gerçi herkesin gündemi Ukrayna ve durdurulamaz fiyat artışları ile dolu, ama bakalım. Zaten emir yüksek yerden.

'ŞANLI DEVRİMİN BANKASI'

İnsanlığa kapitalizmi İngiltere "armağan" etti. Merkez bankacılığı da armağanın "ilk günah"larından biri sonunda dünyaya gelmiş. İngiltere,17. yüzyılı, din kisvesi altında keskinleşen sınıf mücadeleleriyle yaşamıştır. Entrikalar ve sonsuz çatışmalar sonunda kristalleşerek sınıfsal çözüme varıyor. 1660'larda partiler ortaya çıkıyor. Birisi "Whig"ler (İskoç argosunda "siğir çobanı"). Tüccarlar, yükselen finans sermayesi, toprak aristokrasisinin en güçlüleri ve arkalarında kasabaların alt-orta sınıfı. Yoksulları "gaza getirme"yi iyi biliyorlar. (1850'den sonra Liberal Parti.) Karşılarında "Tory"ler (İrlanda argosunda "gaddar haydut"!).

Sonunda bir uzlaşma noktasına varılıyor: Bir kral lazım. Çünkü 1649'da boynu vurulan Charles'in iki oğlu da sağlam ayakkağı çıkmadı. Çözüm, Prensess Mary ile kocası Hollanda Genel Valisi William'ı davet edip ikisine birden taç giydirmek. William 1688'de geldi ve 1689 Şubatı'nda eşyle birlikte taç giydiler. Ancak bu "sınırlandırılmış monarşi" oldu. Sınıfsal uzlaşma ile bir "güçlendirilmiş parlamento" kuruldu, ordudan yargıya kadar tam kontrole sahip oldu. Resmî tarih, "Şanlı Devrim".

İktidar için ilk adım savaştı. Avrupa'da iktidar boşluğu vardı. O boşluğu doldurarak İngiltere'de de iktidar olunacaktı. Ancak, kasa bombtoştu. Savaşta krallar borçlanarak giderlerdi (Bazıları borç takar, ödemezdi!). Kaynak, Londra'nın sarrafları idi. Eskiden beri mevduat kabul eder, ödünç verir, banknot çıkarırlardı. Kraliyet sarraflara borcunu halttan tahsil ettiği vergilerle öderdi. Model değişmedi, çözüm bulundu: 1694'te, Londra piyasasından (City of London) bir sarraflar ("bankerler") topluluğu Bank of England) kuruldu. Kraliyete savaş için gerekli büyük borcu sağladı. Karşılığında, banknot çıkarma (emisyon) tekeline sahip oldu! İngiltere'nin merkez bankası, böylece, savaş finansmanının sarraflara getirdiği müstesna kârlılık sayesinde doğuverdi.

18. yüzyılda İngiliz kapitalizmi çocukluktan ergenliğe geçer. Hızla gelişir. İçeride iktidar toprak sahipleri, ticaret ve finans sermayesinden oluşur. Araziler bedava fiyatına, hatta doğrudan el koyarak sermayenin yeni katmanlarına geçer. Yasa filan gerekmez. Zenginleşme krediyile çoğalır. Sermaye birikimi Hazine borcu ile iç içe büyür. Parlamento, yani iktidar merkez bankasının (The Bank) banknot yetkisini genişletir. Kraliyet dışında borçlandırma alanı açar. Sermayenin rantiyeye damarı da böylece genişler.

Ticaret ve finans o yüzyılda büyük birikim yapar. Finansmanı savaşa, savaş hem finansa hem ticarete, bunları önce yeni vergilere, sonra yeniden finansman ile savaşa, oradan yine finansa ve ticarete çevirebilmek, böylece büyüyen bir sermaye birikimi ile bir sanayi devrimine erişilebilmek o kapitalizmin 18. yüzyılda büyük macerasıdır. Denizcilikte erken başlayan üstünlükle (Navigation Acts 1651, 1660) yaratılan sömürgecilik ve köle ticareti (1680-1780 arasında yılda 20 bin kölenin Afrika'dan koptarılmasıyla beslenerek) büyük servet yapar. "City", Hazine ve "Bank" bir üçlüdür. 1717'de darphane müdürü, fizikçi Isaac Newton "altın" değerini İngiliz Lirası (pound) üzerinden kesinleştirince (3 pound vs.) kapitalizmin "para disiplini" başlar. Sonraki 200 yıllık çerçeve budur. Kutsal üçlüye (City, Hazine ve Bank) eklenen dördüncü ile (İngiliz Donanması) 200 yılın adı koyuluyor: Pax Britannica. Türkçeşi, dünyayı İngiltere yönetir!

Selahattin Çam: Bankacı, siyaset adamı, milletvekili (D. 1885, İstanbul - Ö. 3 Şubat 1949). Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra maliye ve bankacılık öğrenimi gördü. Çeşitli bankalarda çalıştı. Önemli bankaların en üst düzey yöneticilerinde bulundu; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genel Müdürlüğü ve İş Bankası Genel Müdürlüğü yaptı. VI. ve VII. dönemlerde Seyhan Milletvekili olarak TBMM'de yasama görevi yaptı.

PARA TEKELİNİN CAN EVİNE YUMRUK

İngiliz ve Amerikan devrimleri, sınıfsal kalıplarıyla akraba sayılır. Amerikan Devrimi'nde de üst sınıf "lider", alt-orta sınıf "piyade"dir. Savaşınlar tümü küçük çiftçiler, esnaf, tacir ve zanaatkârlardı. Ganimet büyük tüccar, büyük arazi (plantasyon) sahiplerinin oldu. İngiliz sömürgelerinin Amerika'daki egemenleri, devrimi yönetip sahiplendiler. Dolardaki resminden tanıdığımız Washington'un büyük arazisi ve köleleri vardı.

Amerikan kapitalizminde merkez bankası sanayinin gelişmesinden önce değil, sonra boy gösterdi. İngilizinkinden farklı oldu. Başlangıçta Amerika'da altın kaynağı yetersizdi, finansal "icatlar" önem kazandı. Kredi damarı menkul değerler ve bonolarla genişledi (krizler de oralarından kaynaklandı!). Banka sistemi yerel düzeyde mantar gibi gelişti. Subeclilik teşvik görmedi. Merkezde düzenleyici bir banka gerektiğine Alexander Hamilton ile gelindi. O 1791'de, yerel çıkarlarla mücadelesiyle zar zor bunu Kongre'ye kabul ettirdi. Bankanın 20 yıllık "izin süresi" dolunca, uzatılmadı. Sonra mecur kaldı. 1816'da, yine 20 yıllık "Bank of the United States" kuruldu. Buna da 1836'da son verildi. Amerikan kapitalizmi 19. yüzyılın çoğunu bir merkez bankası olmaksızın geçirdi ve birçok finans kriziyinden geçti. 1907'de kriz paniği dönüştü. O zaman işe J. Pierpont Morgan el koydu. Bankerleri kendi saray yavrusuna çağırdı. "Pamuk eller cebe, yoksa birlikte batacağız!" dedi. Faiz oranlarına karar verdi. Ve kapitalizmin kalbi Wall Street'e para akışını sağladı. "Helalinden" bir merkez bankası görevi yaptı.

19. yüzyıl biterken kapitalizm bir basamak yukarı çıkıp "son aşaması"na erişiyordu: emperyalizm. Sömürgecilikten sonraki aşama. Artık dünya büyük kapitalizme dar gelecek. Amerika da kıtayı aşip batı kıyasına erişecek ve yeni sorunlar başlayacak. 1913'te uzun zamandır ilk kez bir Güneyli Başkan seçilir: Woodrow Wilson. Kapitalist devlette merkezi yönetimin önemi iniyor. Hazine'nin başına güçlü bir adam getiriyor: William MacAdoo. Hamilton'dan sonraki en yetenekli kişi. Merkez Bankası'ni (FED) kuruyor. Banka merkezi Washington'dadır. MacAdoo buna "para tekelinin (New York) can evine indirilen yumruk" demiş. Kuruluş yasası yaygın, yerleşmiş çıkarların temsilcileriyle mücadele sonunda uzlaşarak kabul edilmiştir: Merkez, kuralın 12 bölge FED'cilerinin kararlarını (özellikle faiz oranları ve kredi koşullarıyla ilgili, yani, kapitalizmin can damarlarına ait olanlar) dikkate alarak yönetecektir.

Kâğıt üzerine yazılanlar onlara hâkim olan kişilere bağlıdır. FED'de de böyle oldu. New York'un FED'i ağırlıklı idi. Başına çaplı bir adam atandı: Benjamin Strong. Kapitalizmin savaşta ve "barış"taki çetrefilli sorunlarını doğru okuyarak, Amerika'nın para otoritesini ustalıkla yönetti. Uzmanlar, Strong günümüz merkez bankacılığının babasıdır, derler. Wilson dönemi merkezi kurumların ağırlığını yönetime yerleştiren kadroların başlangıcı oldu. İşî bütünlüğüyle kavrayan, kendi karar alanında bağımsız ve çaplı kişilerdi. Strong da bu aşamanın adamıdır.

'KİYAMET'TEN ÜBER ALLES'E

Kapitalizmin 20. yüzyılı 1919'da başlıyor. "Büyük Kıpırma"dan sonra. Her büyük savaş ülkelerin gündemini altüst eder. Böyle oldu. 1919 yılı kapitalizmin büyükleri arasında "Büyük Borçluluk" yaratarak başladı. Bu hiç yaşanmamıştı. 1919'da, Versailles'da, önce Almanya'nın boynuna "Savaşın suçlusudur; büyük savaş tazminatı ödeyecektir" levhası asıldı. Amerika da İngiltere ve Fransa'ya Benden borçlanarak savaşınız, "Haydi ödeyin!" uyarısı yaptı. İçinden çıkılmaz bir gündem.

Dünya sermayesi ise 1914'te bıraktığı yerden başlamak istiyordu. Ekonomiler "reset"lenecekti. Bu dünyanın 200 yıllık "ağa" sı ve altın standardının (Newton'dan beri) sahibi İngiltere'nin göreviydi. "Altının kadar konuş!" demkti. Ancak şimdî İngiltere de Amerika'ya borçluydu! 200 Yıllık "dörtlü" (City, Bank, Hazine ve Hattı donanma) artık o kadar güçlü değildi. Amerika ise Avrupa'daki savaştan çok kârlı çıkmıştı ve dünya altın rezervinin yarıdan fazlasına sahipti. Kapitalizmin bu yeni tablosu nasıl yönetilebilir? (Dünyada bir çağ açan 1917 Ekim Devrimi bu yazının dışında kaleyit).

Sahneye çağrılanlar merkez bankacılarıdır. Önce İngiltere'ninki: Montagu Norman. Sonra, Almanya'nın Hjalmar Schacht'ı. En son, Strong. Norman 1920'de bankanın başına geçiyor. 1944'te küçük bir kaza sonucu ayrılıncaya kadar yarattığı değişme, "geçmiş 200 yılın çok üzerinde" olacaktır. Norman kapitalizmin "o günleri"ni doğru okuyor. İngiltere'nin gücündeki zayıflamayı görüyor. Almanya'nın nasıl bir çöküş karşısında bırakıldığını, oysa onun Avrupa'daki "pivot" rolünü isabetle kavıyor. Ve İngiltere'nin artık Amerika'ya muhtaç olacağını biliyor. Getirdiği "kültür değişimi" böylece yeni bir merkez bankası yaratacaktır. Yeni kadrolar onun paleti ve fırçasıyla ortaya çıkacaktır.

'GELSİN KREDİLER'

Norman sürekli özel ilişkilerle, bunları zenginleştirerek çalışıyor. Strong ve Schacht'la içli dışlıdır. City'nin bankerleriyle yakındır; piyasayı oradan izleyebilir. Siyaset dünyası ile bağıni kesmez. Siyaset profiline inanır. Samimidir, kendini kabul ettirir. 1920'lerin, 1930'ların sorunlarını bu geniş örgü üzerinden, İngiliz kapitalizmini koruyacak esneklikle çözer. Açıkılır ki dış politikanın duyguları naktalarını bilir, uyumu yapar, ama kararlarında bağımsızdır.

Almanya. Bismarck 1870'te gidip Fransızları yendi. Versailles'dan Alman Birliği'ni (Reich) ilan etti. Fransa'dan yüklü savaş tazminatı aldı ve Reichsbank'ı (Alman Merkez Bankası) kurdu (1875). Para otoritesi olarak Reichsbank kendini Alman Kapitalizmi merkez ettiirdi. Ancak 1919'da Almanya'nın kaderi ters dönünce Reichsbank da aciz kaldı. En zor zamanda, Almanya'nın "efsane enflasyonu"na perişan olduğu, Reichsbank'ın önemi yok olduğu 1923 Kasım'ında Hjalmar Schacht oraya başkan oldu. "Önemli an"ı hissederek kabul etti. Ne yapacağını tek başına kurguladı. Reichsbank'ın yeniden var olabilmesi için desteğe başvurdu. İki arkadaşıyla beraber adam ise Montagu Norman'dı. Trenlere binerek gitti. Bunu görülebilecek adam ise Norman İngiliz sermayesinin desteğini yarattı. Schacht, Almanya'nın kapitalizminde kopmaması için kotarılmış olan Dawes Komitesi'nin, kendi tasarısını ezmemesi için epey uğraştı. İki handikap arasındaydı: Bir yanda, Dawes Komitesi'nde saptanan borçların daraltıcı etkileri; öbür yanda Amerika'dan akan "sıcak para"nın temliklediği enflasyon. Daha sonra da "affedildi". Ve 1944 Temmuzu'nda Hitler'e karşı düzenlenen sulakştın dönphilleri arasında tutuklandı (Doğru idi fakat kanıtlanmadı). Sonraki dört yıl 32 hapisshane ve temerküz kampında geçti. Nürnberg'de yargılanması (ve beraati) da dahil!

FED'in Strong'u bambaşka bir öykü. 1920'lerde Amerika'nın sahip olduğu finansal varlıklar, ciddi beceri gösterdi. O karmakarışık 1920'lerde istikrar ile büyüme, enflasyon ile deflasyon arasında şaşmaz direksiyon hâkimiyetine sahip olabilmek müstesna nitelikti. "Norman"la dostluğu büyük bir başarı olarak, sık sık Londra'ya (başkalarından esirgeyebilir) altın gönderdi (Altınla swap yaptı!) 1925'te İngiltere'nin "Yeniden altın standardını başlatma" "müjde"sine de görünmez bir imza atmış oldu. 1928 Ekim'inde tüberkülozdan öldüğü zaman, herhalde bir yıl sonraki tarihsel çöküşü öngörmemişti.

Tarihini 1920'de çağırısı ile tanıdığımız üç kişilik küşülendir, küşülemek lazım. Birbirine yakın fakat apayrı "maceraları" içinde işbirliklerini, idarelerini sergileyenler. Koşullar ve kurumlar mı kişilikleri belirliyor? Yoksa tersi mi?

'PARAN BİLE YOK!'

1930'da İsmet Paşa konuşuyor: "Ben Lozan'dan şu gözlemler döndüm: Milli haklar teslim olundu. Fakat Avrupa konuşun kaldığı bütün imtiyazları (geçireceğimiz) mali buhranlar sayesinde tümüyle ele geçilenmişirdi. Bu tahmin değildir. En yetkili ağızlardan yüzümde karşı söylenmiştir." Çok açık.

En yetkili ağız Lord Curzon'du. "Bağımsızlık diye tutturdu. Vermediklerinin tümünü yelek cebime koyuyorum. O yokluklar cebimde olduğu çaresiz kalacaksınız. Sonunda bana geleceksin. Ben de cebimdekileri çıkarıp istediklerimi alacağım. Çünkü para sadece bende var!" diyordu. İngiltere Dişişleri'nin "tek tabanca"sı, eski Hindistan Genel Valisi kendine göre haklıydı. Paranın merkezi City of London'du. Curzon Hindistan'a baskınla alışkanlığıyla bakıyordu. Sözü "Paran bile yok!" demektir.

Doğruydu. Moral haklılıkla, Mustafa Kemal'in dehasıyla kavuştuğumuz Cumhuriyetin henüz kendi parası da yoktu, merkez bankası da. Lozan'da (İskender kılıcıyla) devralınan Osmanlı banknotlarının üzerinde İngiliz padişah tuğrası vardı. Toplam hacmi 158 milyon liradan biraz fazla. Zararlı (altın) yoktu! Bank-ı Osmani-i Şahane (1863) ise İngiliz-Fransız ortaklığı idi. Bizim değildi. Bu ilk perde.

İkinci perde 1925'te başlıyor. Cumhuriyet Devrimi bir merkez bankasını kuracaktır. Kurdurmamak lazım. Eğer kurulacaksa yine dünya sermayesi kuralmalı. Merkez bankası ülkenin finansal bağımsızlığı demektir, temel taşıdır. Ayrıntılara girmeyelim. Sonraki üç dört yıl dünya sermayesinin işbirliği yapacağı yerli bankacıları bularak (yerli-yabancı ortaklık) merkez bankası yapmaları yapma vaktidir. Yabancı uzmanları geliri, raporlar hazırlarlar: Demiryolu yapmayın. Kemer sıkıp "istikrar" sağlayın, ki bizler emin olup size biraz "altın" verelim, birlikte kuralım. Hiç şaşmaz. İçeride rapor etme de vardır: "Viserig'den sonra Birman Mösyoğ gelmiş, gayet dikkatli sayer hazırlamış, hastalığı ve tedavi çarelerini ortaya koymuş. Bu rapor ne oldu efendiler? Masalarda saklanmıştıır" (Fethi Bey-Okyar, 1930).

Doğru. İsmet Paşa o raporları okuyup rafa kaldırmıştı. Ekonomisi getiren mücadeledir. Cumhuriyetin bakışıyla finansal birleşiminin zararları bağdaşmaz. İsmet Paşa ile Maliye Vekili Şükür Bey (Saracoğlu) Cumhuriyet Merkez Bankası yasasını hazırladılar. Bankamız 11 Haziran 1930'da 1715 sayılı yasa ile doğar. Paranın minimum altın rezervi bulunur. Kurucu Heyet 1931 Şubatı'nda, Hissedarlar Genel Kurulu hazıranda toplantılarını yapar. idare meclisi ve denetçiler seçilir. Cumhuriyet Merkez Bankası Urum Müdürü (Başkan) olarak Salahattin (Çam) Bey'i seçerler. Tüm "dört dörtlük" adamların. Ekimin 3'ünde banka çalışmaya başlar.

Cumhuriyet, bağımsızlık mücadelesinin bir defalık olmadığını bilenlerin yönetimidir. Yeni yeni hedeflerle. Finansal alanda üstün kaliteye sahipseniz ve bunu bağımsızlık için geliştirebiliyorsanız, öteki cephelerde de teminatınız. Kişilik ve onun kalitesi Cumhuriyetin cevheri demektir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

'MEDENİ DÜNYA'

1938 Martı'nda Salahattin Çam, İdare Meclisi'ne açıklama yapıyor. 1937'nin Martı'nda Başvekil'in (İsmet Paşa) kendisiyle görüştüğünü, bütçe ödenekleri dışında paraya ihtiyaç doğduğunu, bankanın katkısını sorduğunu, bütçe ödenekleri üzerine kendisinin bunun enflasyona yol açacağını açıkladığını, ısrar edilirse görevden çekilebileceğini, bunun üzerine İsmet Paşa'nın teklifinden vazgeçtiğini açıklıyor. Ve şunu ekliyor: "Yazın İstanbul'da iken, İnönü benimle görüşmek istediklerini duyurdular. Dolmabahçe'ye gittim. Motörle yaptığımız bir tenezzüh (gezinti) sırasında aynı meseleyi açtılar. Önceki görüşümü arz ettim."

Burada geçen 30 yılda kapitalizmin modalaştırdığı bir "bağımsızlık" meselesi yok. Okuyucu görecekler. Cumhuriyet, bir medeni dünya demektir. Yapmacıksız, kendi kişiliklerimizle kurulup sürdürülebilir. Bağımsızlık, o kalitenin ilişkiler örgüsü içinde doğar. Teknik işler sonra gelir.

Hissediyorum, diyeceksiniz ki Cumhuriyete günümüz vasatlığının kendi "dar kaplıları" içinde bakanlar senlella ilgilienmez! Doğrudur. Onları bırakalım. Bu yazıyı gazetecilerin "şeyh"i, sevgili kuzenim Altan Öymen'e, yarılaşan önemli doğum gününe karşılama armağanını olarak yazdım. Kendisini şimdiden kutlayabiliriz.